

Alero-dantzatik Zeharmailuetara: Euskararen iraganeko hiztegien sakonduz¹

IAGO IRIXOA CORTÉS
Historian doktorea

MIKEL PRIETO GIL DE SAN VICENTE
Pedagogian doktorea

Laburpena:

Artikulu honen helburua euskal hiztegi historikoaren ezagutzan sakontzen jarraitzea da. Horretarako, aurreko lan batzuetan landutako bide berari jarraitu zaio, bai metodologikoki, kronologikoki zein geografia-esparruari dagokionean. Hala, iragan mendeetako jatorrizko dokumentazioan oinarrituta, eta argitara emandako beste material batzuek lagunduta, azaltzen zaizkigun euskarazko zenbait hitz hautatu ditugu. Bilduma hau osatzeko XVI. mendetik XVIII. mende hasiera arteko idatzi gipuzkoarretan begirada jarri dugu, gehienbat. Aukeratutako kontzeptuak guretzako deigarrienak edo adierazgarrienak izan dira, guztiz ezezagunak zirelako edota beraien inguruan informazio gutxi jaso dugulako.

Gako-hitzak: Euskara. Aro Berria. Dokumentazioa. Gipuzkoa.

---

(1) Lerro hauek burutzeko prozesuan, bi pertsonari gure eskerrik beroenak eman beharrean gaude, nahitaez. Batetik, Iñaki Azkunerri. Bere eskuzabaltasunak Zestoaren historiari buruz egindako lan ikusgarri eta mardulean topatu zituen zenbait hitzen berri eman digu eta horrek, esan gabe doa, honako paragrafoak aberastu ditu. Bestetik, Antton Mari Mitxelena genuke, bereziki burdinolei eta hemen erabilitako euskal hiztegiari lotutako kontutan argi eman dugulako. Biei, zinez, esker mile.

Resumen:

El objetivo del siguiente artículo es seguir ahondando en el conocimiento del léxico histórico vasco. Para ello se ha seguido el mismo camino de trabajos anteriores, tanto desde el punto de vista metodológico, cronológico como geográfico. De esta forma, y aunque con la pertinente apoyatura de otros trabajos, se han elegido palabras obtenidas de la documentación original. Para ello hemos escogido textos guipuzcoanos, producidos principalmente entre los siglos XVI y XVIII. Entre el elenco de palabras encontradas se han elegido las más llamativas o significativas, bien porque eran completamente desconocidas, bien porque existía poca información sobre ellas.

Palabras clave: Euskera. Documentación. Edad Moderna. Gipuzkoa.

Abstract:

The purpose of this article is to continue to deepen the knowledge of the historical Basque dictionary. To this end, we have followed the main lines of some previous works, methodologically, chronologically and from geography. Basing our work on original records of past centuries, and with the support of published research, we have selected several words. To carry out our aim, we have mostly looked at the Guipuzcoan writings from the Sixteenth to the beginning of the Eighteenth century. The chosen concepts have been the most remarkable or meaningful to us, because they were completely unknown, or because there is little information about them.

Keywords: Basque language. History. Documents. Modern Ages. Gipuzkoa.

Sarrera

Buletin honen aurreko bi zenbakitan plazaratutakoari jarraituz, antzinako agiritan topatutako euskarazko hitzen beste zerrenda bat aurkeztera gatoz². Aitortu behar dugu egileok ez genuela hirugarren atal hau argitaratu-

---

(2) IRIXOA CORTÉS, I. eta PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M. “Abelbidetik Zaborrera: Erdi Aro eta Aro Berriko euskararen ikerkuntzari buruzko hainbat ohar eta hitz zerrenda bat”, *BRSBAP*, LXVII (2015), 129-172; IRIXOA CORTÉS, I. eta PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M. “Agarriatik Zuzijakira: Iragan mendeetako euskal hitzen bilaketarako hainbat ardatz eta adibide”, *BRSBAP*, LXXIII (2017), 323-364.

tzerik espero, aurretik bildutako hitzekin gure helburua soberan bete zelakoan baikuenden. Lan horien bidez, euskararen historian sakontzeko garaian artxi-boetako funtsak, oraindik orain sistematikoki jorratu gabe daudenak, duten garrantzia azpimarratu nahi genuen, beraietan barneratzeak azaleratzen dituen fruituen lagin bat emanez. Alabaina, beste helburu batzuetarako burutu ditugun kontsultek ustekabeko politikak ematen jarraitu dute, horietako zenbait plazaratzeko beharra ikusi dugularik. Uzta itxurosoa bildu dugunaren susmoa dugu, eta lerro hauek horren ondorio zuzena dira.

Emaitzak, bi bide jorratzearen ildotik lortu dira. Alde batetik, egileok geure kabuz eta borondatez burutu ditugun lan, ikerkuntza edo kontsultak ditugu, ekimen pribatutzat edo norberaren asmoek bultzatutakotzat har daitezkeenak. Bestetik, gure ogibidearen baitan egindako bidea dago, bereziki erakunde desberdinek beraien ondare dokumentala indarrean jartzeko eta zabaltzeko proiektuetan aritu izanaren ondorioz. Ildo honetatik, Oiertzungo artxibo-teknikariak eta bertako udalak bultzatutako udal-akten hustuketa azpimarratzekoa da, baita AHPG-GPAH-tik sustatu den Gipuzkoako kostaldeko herrietan gordetzen diren XVI. mendeko protokoloen hustuketa ere. Ekimen horietako batzuetan euskaraz azaltzen diren hitzei arreta berezia eskaini zaie, eta hori, esan gabe doa, lerro hauek burutzeko garaian oso lagungarria suertatu zaigu. Proiektu horietan lan egiteak bilketa erraztu eta laburtu digu, aisialdian egindako ekimenen ondoan. Eskerrik beroenak, beraz, agirien hustuketa sustatu duten eta sustatzen ari diren erakunde, arduradun eta interesatuei.

Alderaketak egitea beti bidezkoa ez bada ere, Oiertzungo kasuari aipamen berezia egin nahiko genioke, udal-aktetan ageri den euskarazko hitzen aberastasuna zinez azpimarratzekoa baita. Fruitu jori hauek ia etengabean ageri dira, ez soilik agiririk antzinakoetan. Oraindik ere XVIII. mendearen erdialdea garai oparoa da gure hizkuntzaren ezagutzan sakontzeko, bai eza-gunak diren kontzeptuetan, baita, eta hemen datza esparrurik adierazgarrienetako bat, ilunpetan dauden eleak topatzeko ere. Agidanez, Arditurri edo Aiako Harriaz gain, Bailarak bere ondare idatzian ere badu meatze azpimarragarri eta apenas ustiatu gabekorik.

Orain bildu ditugun hitzen sarrera honetan, ez gara hausnarketa sakonetan arituko. Aldez aurretik idatzitakoek aurreko gizaldietako agirien testuingurua eta beraien garrantzia agerian utzi dutela pentsatzen dugu. Beraz, bildutako hitzen ondotik, ohar xume eta laburrak egingo ditugu, besterik ez. Aurrekoetan bezala, erabilitako iturriak nahiko mugatuak dira. Guretzako interesgarriak diren marko kronologiko eta espazialeatik atera dira soilik, hau da, XVI-XVIII. gizaldietako Gipuzkoako eskualde jakin batzuk ditugu ardatz:

Oiartzun, Errenteria, Albiztur eta inguruak eta, azkenik, kostaldeko herriak. Ondorioz, gure antzeko lana beste eskualde batzuetan burutuz gero, hitz gehiago bilduko direlakoan gaude. Aurreko artikuluekiko egin dugun aldaketarik nagusiena hitzen beraien aukeraketan datza: berrikuntzarik nabarmenak ekar ditzaketenak hautatu ditugu soilik, arras ezagunak diren edota ongi dokumentatutako horiei dagozkien adibidea alde batera utziz³.

Azkenik, egileok ez gara hizkuntzalariak, hizkuntzan adituak edo filologoak; halaber, ez dugu profesional horien lana ordezkatu nahi, inondik inora. Ondorioz, ziur gaude guk egindako hausnarketak adituen eskutik osatu, moldatu, argitu eta, ziurrenik, ezeztatu edo zuzenduko direla, baita zenbait hitz-tarako aukeratu ditugun aldaera “normalizatuak” zalantzan jarri ere. Gure asmoa, beste behin, artxiboetan gordetzen diren testuek Euskararen ezagutzan sakontzeko ematen diguten aukera mahaigaineratzea da, eta horiek erabiltzeko dagoen beharra, ez besterik. Honatx, beraz, kontzeptuak.

ALERO-DANTZA

Esanahia: Dantza mota bat, makil-dantzarekin lotutakoa. Orain arte Errenteriatkotzat jo izan da, ustezko jatorria hiribilduaren merkataritza jarduerari eta garraio lanetan zebiltzan “ala” izeneko txalupa txikiak zuten garrantziari lotuz. Agidanez, dantza benetan originalak ziren, Euskal Herri osoan parekorik ez omen zutelarik⁴. Guk bildutako adibidea

---

(3) Hala nola, burdinoletako hiztegiari lotutakoak, berriki Antton Mari Mitxelenak maisuki landu baititu (ikus MITXELENA, A. M. *Goizueta inguruko burdinolak. Itxurak, datuak, dokumentuak eta hiztegia*. Donostia 2020, argitaletxerik gabe). Dena den, ohartu behar dugu lan horri alderaketa ariketa bat egin beharko litzaiokeela, beste euskal lurraldeetako iturriak erabiliz. Modu honetan, hiztegiaren aberastasuna neurtzeko aukera gehiago leudeke, eta eskualde desberdinetan erabilitako kontzeptuak eta tekniken ikuspegi zabalagoa izango genuke. Gure kasuan, Mitxelenak berak biltzen dituen zenbait hitz Gipuzkoan topatu izan ditugu, baina zertxobait lehenago, besteak beste, askazan, atalora, azpisumbil, azpizura, ezkutu-ohol, mairuabe, errezuma, ezkutu-ohol, joski edota ursa. Bestalde, kronologia edo esparru geografiko aldetik berrikuntzak dakartzaten kontzeptuak topatu izan ditugu, hala nola, “mengala” (Larramendik biltzen duen “bengala”, Albizturren, 1652an), “xopin” (litro erdia adierazteko hitza, Deban, 1568an) edo “zialda” (Elgoibarren, 1538an).

(4) Ald. URQUIJO, J. de “Del Teatro Litúrgico en el País Vasco. ‘La passion trobada’ de Diego de San Pedro (representada en Lesaca en 1566)”, *EINA*, 22 (1931), 155 orr. ...

bertatik gertu dagoen Oiartzunera garamatza. Bertan, zezenketa-egunetan bururutako ospakizun desberdinen baitan, hiru dantza aipatzen dira: zuzi-dantza, ezpada-dantza eta alero-dantza. Azken honi dagokionez, Bailaran eta Hernanin ematen zela aditzera ematen da, adibideetan azken herri horretako dantzariak aipatzen baitira; halaber, eta esan bezala, makil-dantzarekin harremanen bat zuen.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mende hasieran; gutxienez 1728-1732 urte bitartean.

Adibideak:

- 1728ko urriaren 30ean: “*Yten, treinta reales que dio [udal-diruzainak] a los que danzaron la danza que llaman ‘Alero-danza’*”⁵.”
- 1730eko abuztuaren: “*ytem, otros cinquenta reales, balor de quatro arroas de vino que se gastaron en dicho refresco [zezenketaren bi egunetan], con inclusión del vino que se les dio a los que sacaron la alero-danza*”⁶.
- 1732ko irailean: “*Los señores del gobierno decretaron hazer y que se hagan las fiestas de toros con los mejores que se puedan encontrar en esta Provincia de Guipúzcoa, (...) y que haia también danza de palos o alero-danza con los danzantes de Hernani, todo, en demostración y aplauso del felix succeso de las armas de España contra los moros, y principalmente en obsequio del protomártir San Estevan, patrón d’este valle*”⁷.

...

(150-174); eta, bereziki, ARAMBURU, J. de “Y... el trabajo se hizo ‘ballet’. Alero-dantza y Agai-dantza”, *Oarso* (1962), 46 orr., zeinak honakoa zioen: “*Rentería nos sorprende en el folklore vasco con dos danzas que al decir de los técnicos no tienen réplica en el resto del país. Me refiero al Alero-danza y al Agai-danza. El Alero-danza proviene, al parecer, de los tripulantes de las embarcaciones llamadas «alas», que eran muy comunes en las aguas renterianas, como que en ellas se transportaba las venas de las ferrerías. El Agai-danza se supone una variante del «makil-danza» (...) Y el Alero-danza, que salta después a la plaza, tiene su origen en el constante equilibrio del hombre que recorre de proa a popa la gabarra que transporta entrañas de mina, cargando su movilidad en la pértiga que clava en el limo —piel del lecho de la corriente fluvial— que en la mayor parte del tramo siente*”.

(5) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-27-1, 397 au.-at. folioak. Bertan ere “*zera para la danza de achas después del entremés*” aipatzen da, baina ez dugu uste dantza bera zenik.

(6) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-29-1, 230 au.-at. folioak.

(7) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-31-1, 258 au. folioa.

ARRAINBALOTA

Deskribapena: Dokumentazioan “arranbalota” moduan idatzita dago. Orotarikoan “arran” hitzak hainbat sarrera ditu: zintzarri/kriskitinen sinonimo moduan, intxaur mota bat, errotaren pieza bat edota uztarri eta dintelean zeuden zuloak adierazteko. Halaber, “balota” hitza zama eta fardelen sinonimo dugu. Lehen begiratuan, ordea, horietako bat bera ere ez dator bat dokumentazioak adierazten digunarekin. Izan ere, idatziek primeran ematen dute bere esanahia: “arraina ateratzeko paleta”. Beraz, “arra(i)n + balota/paleta” terminoak uztartzearen ondoriozko hitz konposatua genukeelakoan gaude, nahiz eta “balota” aldaera paleta esateko ezaguna ez izan⁸. Ez dakigu egungo arrain-aizto, arrain-ganibeta, arrain-laban edo arrain-paletari dagokion, hau da, arraina jateko erabiltzen den tresnari. Dena den, mahai gaineko tresna baino, sukaldeko lanabes baten aurrean gaudela ematen du, uneren batean “arraina ateratzeko” dela adierazten baita⁹. Itxurari dagokionez, ezin dugu ezer ziurtzat eman. Material aldetik, berriz, informazio gehiago dugu, eta burdinezkoak edo latoizkoak izan zitezkeen. Material hauen erabilerak, arra(i)nbalota sukaldeko ontziteriarekin lotura handiagoa erakusten digulakoan gaude, mahaian erabiltzen zen tresnariarekin baino, baina hipotesi hutsa besterik ez da.

Non-noiz: Zestoan, XVI. mende erdialdean.

Adibideak:

- 1542ko azaroan, Aizarnan, Juan Ipintzakoa apaiz zenaren etxean zeuden tresna, arropa eta bestelako ondasunen inbentarioan: “*Yten, tres arcas que fueron de María de Liçaso y vn escaño e vna arranbalota e nueve asadores e dos sartenes...*”¹⁰.

(8) Halaber, Orotarikoak “arrain” hitzaren etimologiari buruz ematen dituen azalpenetan, hitz konposatuetan “arran” aldaera agertzen dela dio.

(9) Garai haietako sukaldaritzak kontuen inguruan guztiz ezjakinak garelako aitortu behar dugu eta, beraz, oraingo lerroetan adieraziko duguna oker egon daitekeela. Edonola ere, eta elikadura eta janaria Historiaren ildo ugarietako bat osatzen badu ere, Euskal Herrian modu sakonean jorratu gabe dagoela adierazi behar da. Gipuzkoako kasurako, ald. ARIZAGA BOLUMBURU, B. “La comida en Guipúzcoa en el siglo XV”, *BEHSS* 16-17 (1981-1982) (I), 176-194, bereziki, 189-194.

(10) AHPG-GPAH, 2/1615, 95 au. folioa (inbentario osoa 95 au.-96 at. folioetan). Ikus, baita ere, AZKUNE MENDIA, I. *Zestoaren Historia (1). Historiaurretik 1544. urtera arte. 1542-1543*, Donostia 2006-2016, argitaletxerik gabe, 19 dok.

- 1543an egindako Marina Arronakoaren ondasunen inbentarioan: “*Yten, tres asadores de fierro y tres cocharas de fierro e vna arranbalota de fierro*” eta “*Yten, vna ranvalota de latón*”¹¹.
- 1559ko martxoan, Lili maiorazkoaren ondasunen inbentario batean: “*Yten, vna paleta de sacar pescado lamado [sic] arranbalota*”¹².

ARRAINPERTZ

Esanahia: Galdara mota bat, arraina egosteko erabiltzen zena. Dokumentuetan azaltzen den idazkera ikusiz gero, hitzaren irakurketan zenbait zalantza sor daitezke. Gure uste apalean “arranperç” da eskuek idazten dutena, baina “-perç” hori behin baino gehiagotan “pere” moduan idatzia dagoela ematen du. Alabaina, dokumentuetan “ç” hori askotan behealdeko trazo edo punturik gabe idazten da eta, horrez gain, behin baino gehiagotan “caldera” hitza edo “arraina egosteko galdara/pertz” baten aurrean gaudela adierazten da¹³, euskarazko baliokidea ondoan izanda ala hori gabe. Ondorioz “pertz” hitza lehenestea logikoena dela ematen du.

Non-noiz: Zestoan, XVI. mende erdialdean.

Adibideak:

- 1555ko apirilaren 4an, Lili maiorazkoaren ondasunen inbentarioan: “*vna caldera rranperç*”¹⁴.
- 1556ko urtarrilean, Baltzola etxeko tresneria eta aziendaren entregan: “*vna payla o arranperç*”¹⁵.

---

(11) AHPG-GPAH, 2/1615, 121 at. folioa (inbentario osoa 121 au.-123 at. folioetan).

(12) AHPG-GPAH, 3/1793, 94 at. folioa (inbentario osoa 93 au.-97 at. folioetan).

(13) Honako 1542 eta 1543ko adibideak horren lekuko: “*yten vna caldera, otra caldera de cozer pescado, vna olla tupina de cobre, ocho tajadores grandes*” edota “*...caldera de cozer pescado y dos asadores e dos cocharas*”. Ikus AZKUNE MENDIA, I., aip. lan., 345 eta 429 orr. Azken egile honek bigarren adibidea “*azer pescado*” bezala transkribatzen du; egia da lehenengo irakurketan zalantzak zor daitezkeela erabilitako aditzaren inguruan, baina begiak zorroztu eta, bereziki, beste adibidearen argitasuna aintzat hartuz, “arraina egosteko” dela deritzogu. Jatorrizko aipamenetarako, ikus AHPG-GPAH, 2/1615, 95 at. eta 114 at. folioak.

(14) AHPG-GPAH, 3/1793, 71 au. folioa (inbentario osoa 68 au.-73 au. folioetan).

(15) AHPG-GPAH 2/1643, A, 8 au.-9 at. folioak. Hitz honetaz gain, inbentarioak beste euskarazko termino ugari biltzen ditu: bostortz, eskuare, golde, igitai, itaitzur, laia, lera, nabar, narra edo sega.

- 1559ko martxoan, Lili maiorazkoaren ondasunen beste inbentario batean: “*Yten, vna caldera llamada arranperc*”¹⁶.

BIHURTZO HOL

Deskribapena: Itsasoak eta berari lotutako ontzigintzak euskal historiografian leku handia hartu badute ere, oraingo hitz honek jasogabea dirudi¹⁷. Izenak berak, ohol bihurrak direla aditzera ematen duen heinean, etengabean azaltzen diren zurokerrei, hau da, “corvatones”, “corvotones” edo “gurbatones” direlako horietara bidera gaitzake, zuhaitzetako adar edo besoek sortzen zituen triangelu itxurako piezetara¹⁸. Alabaina, hipotesi hau baztertu beharrean gaude. Batetik, zurokerrak ez direlako “ohol” soilak, mami handiagoa duten piezak baizik. Bestetik, dugun adibide bakarra beste kontu batez ari delako, lema pinazan ondo jarrita joateko. “Bihur” hitzaren adiera batek, Orotarikoan, euste-lanak egiten zituzten adarrei (edo adarrez egindako sokei) erreparatzen diete. Beraz, lema eutsi edo ondo jiratzeko elementu begetalak izan zitezkeen; edota lema eraztun gisa eusten zuen pieza, zurezko ohola, lema eustearekin batera, biratzen uzten ziona.

Non-noiz: Mutriku-Ispaster artean, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1545eko azaroaren 30ean, pinaza bat eraikitzekeo Ispasterko auzo Juan Otsoa Arritola arotz-maisuak Mutrikuko auzo Martin Ibarra pinaza-maisuaren alde egindako obligazioan: “*fecha e fabricada enteramente, conbiene a saber: el casco de la dicha pinaça con su lema, puestos sus fierros y los dos biurçoles. y el lugar del maste mayor fecho e acabado en perfeçión...*”¹⁹.

(16) AHPG-GPAH, 3/1793, 94 at. folioa (inbentario osoa 93 au.-97 at. folioetan).

(17) Ald. LABURU, M. *Itsas dokumentu zaharretan erabilitako hitzak jasotzen dituen hiztegi laburra*, Donostia 1992, Gipuzkoako Foru Aldundia (gaztelaniazko bertsiok, *Breve vocabulario que contiene términos empleados en documentos marítimos antiguos* izenburua duenak, iturri aldetik erreferentzia gehiago ditu).

(18) Hauen inguruan, ikus ARAGÓN RUANO, A. *El bosque guipuzcoano en la Edad Moderna: apovechamiento, ordenamiento legal y conflictividad*, Donostia 2001, Aranzadi Zientzia Elkarteak, pássim; adibide bat, 42 orrialdean.

(19) AHPG-GPAH, 1/2565, B foliazioa, 52 au.-at. folioak.

ELDAIN

Deskribapena: Egur munduari lotuta ageri zaigu, baina une honetan ezin dugu ezer gehiagorik zehaztu.

Non-noiz: Elgoibarren, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1548ko azaroaren 25an burututako etekinen erdirako hitzarmena, Andres Sagarzurieta eta Juan Arreizaga Elgoibarko auzoen artekoa, Andresek Urteagan zerratu behar duen gaztainondo eta haritz egur eta oholei buruzkoa: “*el dicho Andrés aya de serrar e syerre fasta sesenta piezas d’eldaynes de maderas de castaños en la parte que llaman Vrteaga (...) y más seys robles. Los dichos eldaynes e maderas de castaños, a medias, e para llebar e gozar toda la tabla de los dichos castaños a medias, y más, que el dicho Juan le dé al dicho Andrés vn eldayn de castaño...*”²⁰.

ESKUZEIO

Deskribapena: Arotzeria-tresna, sari bezala arotzgaiari lanbideko ikas-prozesuaren amaieran ematen zitzaiona. Esanahi argikoa dela uste dugu, eta “zaio” edo “zeio” bezalako kontzeptuen sinonimotzat har dezakegu. Alegia, opaitzurra bezalakoa baina kirten motzekoa eta esku bakar batez erabiltzekoa. Beraz, opaitzurrarekin izan dezakeen desberdintasun bakarra kirtenaren tamainan legoke, uztarriak eta antzekoak lantzeko tresna aproposa izanik.

Non-noiz: Aia-Asteasu aldean, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1539ko otsailaren 29an egindako hitzarmena, Asteasuko auzo Domingo Irureta arotz-maisuaren eta Domingo Aialde Aiako auzoaren artekoa, Aialdek arotz ogibidea ikas zezan. Eskuzeioarekin batera, bertan goldazeio hitza ere ageri zaigu, bere garaian bildu genuena eta esanahi argirik topatzen ez geniona: “*e en cabo de los dichos quatro*

---

(20) AHPG-GPAH, 1/1180, 27 au.-at. folioak.

*años le aya de dar e dé vn goldaçeyo e vna acha e vn escuçeyo e vna media lanza*²¹.

ESTALKI

Deskribapena: Arropa munduari lotutako hitza dugu, kapa mota bat deskribatzeko erabilitakoa.

Non-noiz: Deban, XVI. mendearen bigarren erdialdean.

Adibidea:

- 1568ko abuztuaren 17an, Katalina Itziar Debako auzoak egindako testamentuan: “*una capa llamada estalquia*”²².

ESTUGARRI

Deskribapena: Zurezko estugarriok, Antton Mari Mitxelenak bere liburuan aipatzen dituen zurezko “eskarriak” direlakoan gaude: “*Bi zepoek edo habeek goialdean zituzten zurezko euskarriak, elkar lotu eta estutzeko*”²³.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mendearen lehen herenean.

Adibidea:

- 1729ko urtarrilean egindako eskaera, zertarako eta Olaberria burdinolako gabi nagusiaren zepoak ikuskatzeko, gabia hausteko zorian dagoelako “*quando se descubrieren los estugarris o apretadores, caso de estar en necesidad se le aian de señalar en árboles invtiles (...) aia de poner labrante y corriente dichos zepos y estugarris...*”²⁴.

---

(21) AHPG-GPAH, 2/1219, 222 au.-at. folioak. Goldazeioaren inguruan, ikus IRIXOA CORTÉS, I. eta PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M. “Agarriatik Zuzijaikira...”, aip. lan., 347-348 orr.

(22) AHPG-GPAH 2/1899, A, 44 au. folioa.

(23) MITXELENA, A. M., aip. lan., 249 orr.

(24) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-28-1, 40 au.-41 at. folioak; kontzeptua, 41 au. folioan.

GOLDABURU

Deskribapena: Goldearen punta, metalez egindakoa.

Non-noiz: Elgoibarren, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1544ko azaroaren eta 1545eko urtarrilaren artean egindako autoak, Elgoibarko auzo Domingo Etxebarria edo Etxeberriak sustatuak, bere anaia Bizente Etxebarria edo Etxeberria zenaren testamentua ikusi eta onartzeko, eta ondasunen inbentarioa egiteko: “*Yten, de tres açadas viejas e vnas layas viejas e vn burdin[...] e vn(a-goldea) cabo de goldaburu*”²⁵.

GOROLDIO

Deskribapena: Gurean arrunta den esanahi begetalaz gain, honakoan istinkatu edo alidokiatzeko pasta edo materialari adierazteko hitza dugu. Gaztelaniaz “moho” izena ere hartzen du²⁶.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mendearen hasierako hamarkadetan.

Adibidea:

- 1726ko irailaren 20an Jose Fagoagak, Olaberria burdinolako errentari denak, Oiartzungo udalbatzari zuzendutako idatzia, burdinolaren hauspotegiko gurpil edo hauspoerrotarako 10 pago eskatuz eta antepara ikuskatzeko eskaera eginez, ura galtzen duenez, istinkatu behar delako: “*se calapeten con mo [sic] o goroldioa, quedando la soleda [sic] en el estado que al presente se halla y (...) lo demás se a de executar desde alasea asta arri[ba?]*”²⁷.

---

(25) AHPG-GPAH, 1/1176, 34 au.-36 at. folioak.

(26) Ikus MITXELENA, A. M., aip. lan. 226 eta 274 orr. Ald. Orotarikoak biltzen duen Nafarroako 1542ko aipamen bat (Fernando Maiorak bere *Léxico autóctono histórico de Navarra* delakoan aipatua), zeinak zuloak estaltzeko material gisa “oroldioa” erabiltzen zela dioen.

(27) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-26-1, 280 au.-at. folioak.

GOROSTASKA

Deskribapena: Abereen bazka txikitzeko tresna. Gure artean “otaska” hitzak aski ezaguna izaten darrai eta, geroz eta gutxiago erabiltzen bada ere, adineko edozein baserritarrek azalpenak berehala emango dizkigu. Funtsean, otea txikitzeko erabiltzen zen mahaia edo oholak ziren, eta Orotarikoak bere inguruan hainbat datu biltzen ditu. Oiartzungo udal-ak-tetan hitz oso ohikoa da, bai euskaraz zein gaztelaniazko “picadero”, “achicadero” edo “lugar para majar la árgoma” hitzekin definituz²⁸. Alabaina, 1718ko azaroan beste kontzeptu bat azaltzen zaigu: “*vna remienta de machacar árgoma que llaman goroztazca*”²⁹. Zalantzarik gabe, bildu dugun hitz nabarmenenetako bat dugu, guztiz galdutako kontzeptua dela ematen baitu. Are gehiago, egungo baserritar jatorren artean gorostiak ez du bat ere fama onik. Ondorioz, aspaldiko ohitura baten aurrean gaudela dirudi.

Gauzak honela, denboraren poderioz gorostiaren abeltzaintzarako erabilera galtzen edo apaltzen joan zen, otearen eta bestelako landare edo zuhaixken mesedetan. Gainbehera hau noiz eman zen ez dakigu. Oiartzuni lotuta, gorostiak aziendarako bazka osatzen zuenaren beste adibide bat 1718 horretan bertan dugu, zuhaixka horiek iñausi edo mugarratu ez izanaren ondorioz asko ihartu direla ohartzen delarik, hori saihesteko mandatuak luzatuz³⁰. Hainbat urte geroago, 1732ko otsailean,

---

(28) Ikus, besteak beste, Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-14-1, 36 au. eta 235 au. (1708ko otsaila eta azaroa); Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-18-2, 354 au. (1718ko azaroa). Otaskarako, berriz, ikus Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-15-1, 34 au.-at. (1711ko otsaila), Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-18-2, 436 au. (1718ko abendua) edota Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-22-1, 385 au.-at. (1722ko abendua).

(29) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-18-2, 352 au. folioa.

(30) “*en el partido de Charadi, jurisdicción del Valle, ai mucha cantidad de árboles azeuos que por falta de no trasmochar se an secado muchos y otros están en thérminos de secarse; y porque este jénero de alimento es tan preciso para mantener todo jénero de ganado, como se dexa considerar, y de beneficiar y trasmochar los dichos azeuos redunda en vtilidad común, ateniendo a ello acordaron que (...) guardamontes del valle, a costa de el [sic] hauer del Valle, con los compañeros capaces que les pareziere, trasmochen todos los azeuos que tubiere(n) necesidad, en la forma y modo que pueden producir renuebo y trasmocho para la conseruación de los ganados del Valle...*” (Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-18-2, 346 au.-at- folioak). Ald. 1732 urteko otsailean aditzera ematen ziren aieneak, zergatik eta mandazain edo zamaltzainak gorostiak gaizki moztearen errudun nagusiak zirela adierazten zenean: “*por quanto por los malos cortes que hazen los arrieros y otras personas de este valle, se pierden y destruien los azevos*” (Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-31-1, 44 au.).

Mateo Irigorri Oiartzungo errejidoreari gorostiak ikuskatzeko eta lepatu behar direnak adierazteko mandatua luzatu zitzaion; agidanez, iñausketa lan horiek aspaldi egin gabe zeuden, egoera aziendaren kaltetan ziholaririk³¹. Halaber, Iztuetaren *Gipuzkoako Kondaira*-k zuhaixkak bazkarako zuen erabileraren adibideren bat dugu, nahiz eta gorostaska lanabes moduan ez aipatu³². Oiartzungo udal aktek ematen dizkiguten datuen arabera, gorostaskaren gainbeheraren hastapenak XVIII. mende erdialdean jar ditzakegu. Agirreraren aipamenaren ildotik, ordurako otaska eta gorostaska sinonimoak dirudite eta ildo beretik doaz 1730eko hamarkadako bi adibide. Lehenengoa, Sebastian Gaztelumendik 1739ko otsailean egindako eskaera dugu; bi haritz behar zituen, “*para hacer vna picadera de árgoma y acebo, que comúnmente llaman ‘otasca’...*”³³. Bigarrena urte gutxi batzuk lehenago azaleratzen da; hala, 1735 urteko urria aldera, Jose Antonio Olanori zenbait haritz hartzeko baimena eman zitzaion, besteak beste, otaska bat egiteko: “*cinco robles trasmochos para un achicador de árgoma*”³⁴. Alabaina, bildu dugun hirugarren adibidean, 1735eko urriko horretan, gorostaska hitza da agerian geratzen dena.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mendearen lehen erdian.

---

(31) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-31-1, 34 au. folioa.: “*se ban perdiendo los azebos por falta de su trasmochos moderado, y que es preciso tomar prouidencia para la determinación mejor a la conservación y aumento de este mantenimiento tan preciso a los ganados*”.

(32) IZTUETA, J. I. *Guipuzcoaco provinciaren condaira edo historia*, Donostia 1847, Ignacio Ramon Baroja (faks. arg. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1975), 160 orr.: “*osterontzeco lau-illetan ere berde berde irauten dute, abereac negu beltzean bazcatzeko lurrac berez ematen dituen gorosti, aguín, ota, erramu, isats, untz, eta beste cembait orni mueta*”. Ald. *Ibidem*, 232-233 orrialdeetan azaltzen diren nekazaritza-lanabesen zerrenda. Gorostiaren garrantzia XVI. mende hasieran, 1520ko urtarrean, burutzen den morroi, mutil edo otsein-hitzarmen batean ikus dezakegu. Bertan, Sebastian Artazubiagak, dagoeneko berarekin morroi-lanetan zebilen Joango Olazabalegi Aiako auzoarekin hitzarmena luzatzea adostu zuen, beste bi urtez. Joangori egokituko zitzaizkion lanen artean mandazain, mezulari edo basomutil kontuak zeuden, baina baita “gorosti hostoak ekartzeko” ere (“*traer las ojos de azebos*”). Ikus AHPG-GPAH, 2/1606, 47 au. folioa eta AZKUNE MENDIA, I. *Zestoaren Historia (1). Historiaurretik 1544. urtera arte. 1501-1520*, Donostia, 2006-2016, argitaletxerik gabe, 1563 orr.

(33) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-38-1, 71 au. folioa.

(34) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-34, 242 au. folioa.

Adibideak:

- 1715eko abenduaren 20an Juan Alzegari Oiartzungo udalbatzak zuzendutako mandatua, Salvador Aldakoren eskaera aintzat hartuz, Idisoko bidegurutzean dauden lauzpabost haritz ikuskatzeko, Aldakok gorostaska bat egiteko eskatu baititu: “*necesita cuatro o cinco robles pequenos para hazer una goroztazca*”³⁵.
- 1718ko azaroaren 5ean Oiartzungo udalbatzak Lukas Agirri eman-dako baimena, lau haritz-enbor erreus hartzeko, zertarako eta honakoa egiteko: “*vna remienta de machacar árgoma que llaman goroztazca*”³⁶.
- 1735eko urrian, Frantzisko Aristizabalek burututako neurketaren ondorioz egindako aitorpenean, “*los 5 piezas [sic] de robles trasmochos que se le an librado a Juan Antonio de Olano para hazer una gorostasca en el partido de Arandaran...*”³⁷.

HARRI ITXI

Deskribapena: Eraikuntza munduarekin zerikusia du eta “pared seca” teknikari dagokio, hau da, paretak harri hutsez altxatzeko moduari. Teknika horretan ez zen harriak josteko inolako mortero, aglomeratzaile edo sustantziarik erabiltzen. Albizturko Juan Zelaia Egiak zioenez: “*Paretaegile lanbideak oso zaharra izan behar du, behar-beharrezkoa baita etxean. Harri hutsez pareta egiteko, harriak tolestatzen jakin behar da: alegia, harriak ondo lerrokatzen eta azpiko lerroa eta goikoa egoki gurutzatzen*”. Orain arte, hiztegiek “pared/horma” izenez eta “idor/lehor” adjetiboez osatutako hitzak bildu dituzte. Bada, Oiartzungo udal-aktek aurkikuntza polita bezain adierazgarria eman digute: “harri itxi” kontzeptua, hain zuzen ere.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mendearen lehenengo hamarkadetan.

Adibideak:

- Oiartzunen, 1735 urtean, Olaberria burdinolarako bidean dagoen harri itxian egin behar diren konponketa lanak ikuskatzeko mandatua: “*se*

---

(35) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-17-1, 263 au.-at. folioak.

(36) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-18-2, 352 au.-at. folioak.

(37) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-34-1, 275 au. folioa.

*a demolido y caydo una porción de pared seca que llaman arri ychia, que sirbía para la conserbación del camino*³⁸.

KOSTALKI

Deskribapena: Estalkia hitzarekin gertatu bezala, arropa munduari lotu-tako hitza dugu. Kasu honetan, emakumezkoen longainari erreferentzia egiteko erabiltzen zen; agian, eta “kostal” erroa ikusita, hegal, alde edo saihets inguruak estaltzeko erabilitakoa.

Non-noiz: Deban, XVI mende erdialdean.

Adibidea:

- 1554ko martxoaren 16an, Debako auzo Domeka Txertudikoak egin-dako bigarren kodiziloan: “*vnos capotes de muger costalquiac con guarnición*”³⁹.

KORTASARI

Deskribapena: Agiriek ez dute esanahia modu argi batean ematen, baina hitzaren osagaiak ikusita, animalien jabeak korta jartzeagatik kobratzen zuen saria zen.

Non-noiz: Mutrikun, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1542ko martxoaren 25ean egindako ordainketa eta kito gutuna, Mutrikuko auzo Pedro Saratsua zaharrak Mutrikuko auzo Nikolao Isasi edo Lekonderen alde egindakoa, etekinen erdira zuten ardi aziendari eta hainbat kortasariri buruzkoa: “*tubimos vn contrabto e tubimos las obejas a medias e vos hize çierto préstamo de cortasari, e por quanto me abéys pagado el préstamo y el valor de las dichas obejas...*”⁴⁰.

---

(38) *Ibidem*, 68 au. folioa.

(39) AHPG-GPAH, 2/1891, 80 au. folioa.

(40) AHPG-GPAH, 1/2563, B, 22 au.-at. folioak.

LAUZIGORREKO

Ikus SARDE.

MEATZAILE

Deskribapena: Burdinoletako langileetako bat. Ustez, kontzeptu berria dela ematen du, baina, egiaz, meaille edo mea-prestatzailea izendatzeko beste era bat da. Dokumentazioan “prestador” hitzarekin batera azaltzen da, hau da, laguntzaile gisa. Halako morrontza lanetan aritzen zenarentzako “gatzemaile” kontzeptua jaso izan da, janaria prestatzeaz gain bestelako kontuetan laguntza emango zukeen mutila⁴¹. Oraingo honetan, berriz, egiteko jakin bat duela ematen du, mea txikitzen edo prestatzen lagunduko zuen horri lotuta. Kontua argitzeko Larramendirengana jotzea besterik ez dugu, “meaille” hitzari lotutako esanaietan, “mea txikitzeaz arduratzen den olagizonen morroia” ere aipatzen baitzuen.

Non-noiz: Aian, XVI. mendearen bigarren erdialdean.

Adibideak:

- Ikastun hitzarmena, 1570eko irailean Domingo Kamino Aiako auzoak Migel Azkue Aiako auzo eta burdinoletako errementariarekin egindakoa, azken honek urtzaile edo ijele ogibideak lehenengoari irakats diezazkion: “*el dicho Domingo de Camino le serbiese tres anos al dicho Miguell de Azcue en su ofiçio de ferrero de ferrería, así de prestador meazalle como de otros ofiçios y trabajos de ferrerías, y que el dicho Miguel de Azcue sea obligado de le mostrar el ofiçio de fundidor o de tirador de ferrerías*”⁴².

MIHISE-IZARA

Deskribapena: Kontzeptu berria baino, aldez aurretik jasota zegoena zuzentzera etorriko litzateke, hots, aipatu izan dugun “mihisesare” delakoa⁴³. Aldaeren artean “misisare” ikusita, “mihise + sare” hitz konposa-

(41) Ald. DÍEZ DE SALAZAR, L. M. *Ferrerías en Guipúzcoa (siglos XIV-XVI)*, Donostia 1981, Luis Haramburu, I liburukia, 174-177 orr.

(42) AHPG-GPAH, 3/1796, 34 au.-at. folioak.

(43) Ald. IRIXOA CORTÉS, I. eta PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M. “Abelbidetik Zaborrera...”, aip. lan., 164 orr.

tuan pentsa daiteke. Agiri berriek, ordea, “misiçare” forma azaltzen dute eta honek hipotesi berri batera garamatza, “mihise + izara” delakora. Oraingo interpretazioa askoz zuzenagoa delakoan gaude, zer esanik ez euskarazko hitzari gaztelaniar azalpenen bat ematen zaionean “sábana” hitza erabiltzen dela aintzat hartuz. Halaber, Hondarribian 1576an daku-sagun “*maindire de lienço*” delakoaren sinonimotzat har genezake⁴⁴. Bestalde, topatutako adibideek ildo etimologiko-kontzeptual berria ekartzeaz gain, hitzaren geografia-esparrua zabaltzen digute, Deba eta Orío arteko lurraldera, hain zuzen ere.

Non-noiz: Deba, Zumaia, Zestoa, Zarautz eta Orío, XVI. mendearen bigarren erdian.

Adibideak:

- 1556ko abenduan, Maria Joango Arranibar oriotarrak egindako testamentuan: “*y más, tres sábanas llamadas mysisarea, las dos nuevas y la otra, trayda*”⁴⁵.
- 1558ko urtarrilean, Zarauzko Garaikoetxea etxean zeuden ondasunen inbentarioan: “*...y más, çinco sábanas llamadas misiçarea, que las quatro están cosidas y una, sin coser...*”⁴⁶.
- 1559ko martxoan, Lili maiorazkoa osatzen duten ondasunen inbentarioan: “*dos misiçares de lienço labrados de seda de colores, nuevos*” eta “*otros dos misiçares traydos, labrados con algodón*”⁴⁷.
- 1559ko irailean, egun Zestoa dagoen baina bere garaian Debako barrutian aurkitzen zen Baltzola etxeko ondasunen eta gauzen inbentarioan: “*e más, otras dos sábanas llamadas ‘mysa yçara’, con sus*

---

(44) Ald. ÁLVAREZ PÉREZ-SOSTOA, D. eta GARRIDO YEROBI, I. *In Dei Nomine. XVI. mendeko Hondarribia bertako testamentuen bidez*, Hondarribia 2014, Hondarribiko Udala, 75-76 eta 309-310. Gainera, egile hauek ez dute mihise-izarari buruzko aipamenik egiten eta, ondorioz, hutsune hau kontzeptuaren erabilera geografikoaren zantzua izan daiteke. Bestalde, Hondarribiko testamentuetan azaltzen diren “maindire”-ari buruzko aipamenek hitzaren beraren kronologia hein batean aurreratuko lukete, Orotarikoak XVII. mendetik aurrera dokumentatzen baitu.

(45) AHPG-GPAH, 3/1782, 111 au. folioa (testamentua, 109 au.-112 at. folioetan).

(46) AHPG-GPAH, 3/1783, 199 at. folioa (inbentario osoa, 198 au.-200 at. folioetan).

(47) AHPG-GPAH, 3/1793, 93 at. folioa (inbentario osoa, 93 au.-97 at. folioetan)

çenefas en medio coloradas e (medio) e más, otra sábana 'misa yçara' que dixo el dicho Domingo [Baltzolakoa] estar enpeñada en el dicho su padre"⁴⁸.

- Orion, 1566ko abenduan, Maria Ortiz Segurarenak izan ziren ohe-arropak eta bestelako gauzak bere bilobei ematen zaizkienean: “*entregaron (...) vna sábana llamada myseçarea:*” eta “*se dio por entregado d’ellos, es a saber, de las camas y tres sábanas y cobertor de cama y misçisarea*”⁴⁹.
- 1575eko apirilaren 21ean, Grazia Iraeta Zumaiako auzoak egindako testamentuan: “*...y así me los bolbió [pitxer batzuk, Barbara Aiak Graziari], dexándola en prendas vn misisare...*”⁵⁰.

ONDURA

Deskribapena: Adiera ezezaguna eta guk testu ezberdinetatik ondorioztatua. Etxeko zurezko egitura nagusiak egoki jostea da. Bertsokak ontzen diren bezala, zurezko egiturak edo armazoi nagusiak ondu egiten zituzten etxea altxatzen hasi aurretik. Hiru pauso edo denbora-tarte aipatzen dira etxearen eraikuntza prozesuan, hots, basolan-aldia, ondura-aldia eta eraikin-aldia: 1) Basalanak egin eta gero, hantxe bertan enborrak labratu egiten dira; 2) Ondoren materialak garraiatu egiten dira eraikuntza ondora, eraikiko den tokitik gertu baina ez orubean bertan, eta hantxe ondurak burutzen dira; alegia, etxearen armazoi zati nagusiak hantxe moldatu/egiten dira, baita etxearen gainontzeko zurajea labratu ere, eta amaitutakoan etxearen zurajezko armazoi nagusia altxatu egiten da; 3) Behin zurajezko egitura altxaturik, gainontzeko zurak kokatzen dira, horrela teilatua, hormak eta zoruak bukatzeko modua eginez, pausoz pauso eraikuntza osorik amaitu arte.

Non eta noiz: Ordizian, 1742an.

(48) AHPG-GPAH, 2/1895, 225 at. folioa.

(49) AHPG-GPAH, 3/179, 89 at. eta 90 au. folioak.

(50) AHPG-GPAH, 2/3724, 12 at. folioa. Testamentuan euskarazko beste hitz bat azaltzen da, “burukoazal”, hain zuzen ere (*Ibidem*, 11 au. folioa).

Adibideak⁵¹:

- “*Que para los últimos del mes de agosto primero venidero haia de tener echa toda la ondura de los armazones principales, y así mismo labrado todo lo demás del maderamen necesario, (...) como son soliuos, marcos, estantes, etc., que para ello conduciré todo el material necesario al pie de la obra, sin que les falte nada*”.
- “*...y que de la cantidad en que se remataren dichas obras de carpintería se le darán al dicho rematante para aiuda de hacer el corte del maderamen y hacer el basalan de ellos, en toda forma (...) seiscientos reales de bellón, luego que emprendiere al dicho corte. Al tiempo que emprendiere la ondura, después de hauer labrado todos los materiales, ochocientos reales. Al tiempo de la entrega de dicha obra, armazones y demás cosas que ban expresadas, otros quinientos reales de bellón*”.

PORRONTXA

Ikus, SARDE.

PORRUKO

Deskribapena: Upa-ohol hitzaren sinonimoa.

Non-noiz: Hondarribia-Lapurdin, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1547ko urrian, Hondarribiko alkatearen aurrean hartutako lekukoaren informazioa, Baionako auzo Joanotin Bidartek sustatua, Oier Bidart bere semea dela frogatzeko eta azken honek Andaluzia aldean saldu zituen “porrukoen” dirua kobratzeko: “*él hubo enviado a vn hijo suyo llamado Ojer de Bidaart para el Andaluzia con ochenta y çinco millares de fusta para hazer barilles e barricas que se llaman porrucos (...) el dicho Juannotin enbió al dicho Ojer, su hijo, con la dicha merca-*

---

(51) Biak 1741eko Gabon Zaharrean erre zen Ordiziako Bozuntza (edo Bustuntza) basetxea berreraikitze hitzarmenean. Ikus, hurrenez hurren, AGG-GAO, PT3000, 3. foliazioa, 38 au.-at. eta 40 au.-at- folioak.

*duría de porrucos para hazer barrilles e barricas para anchobas y atunes, al reyno del Andaluzía, para que ende los vendiese...*⁵²

SALMEN

Deskribapena: “Salmenta” hitzak usadio handiagoa gehiago duen bitartean, berarekin lotura estua duela ematen duen “Salmen” kontzeptuak bide laburragoa omen du. Orotarikoak Azkuerengan du iturri nagusia, hau da, garai berrietan. Hitzaren esanahi baten arabera, “salmenta”-ren sinonimoa genuke. Bada, ordea, beste adiera bat, “salmer” deritzonaren aldaeratzat duena eta, hain zuzen ere, azken hitz horrengan jarri behar dugu begirada gure terminoa azaltzeko. Latinetik eratorria, RAE-k honela definitzen du: “arku dinteldun edo eskartzano bat abiatzeko erabiltzen den lehen harrizko dobela” (“*primera dovela de piedra utilizada en el arranque de un arco adintelado o escarzano*”). Horrez gain, beste batzuetan plano inklinatuan ebakitako matxoiaren edo hormaren harri bati esaten zaio, arku edo ganga baten eraikuntza abian jartzeko erabilitakoa (“*pedra del machón o del muro cortada en plano inclinado, de la que arranca un arco o una bóveda*”). Gurean, berriz, azienda edo abereei lotutako etekin erdirako hitzarmenetan azaltzen zaigu, eta horren arabera, “salmen” kontzeptua, elkarte edo tratu bateko hasierako inbertsioa litzateke, berari esker negozioa abian jartzen delarik⁵³. Azalpen honek indar

(52) AHPG-GPAH, 3/0323, 18 au.-at. folioak. Agiriaren ingurumariaren ondotik, hitza zein euskalki(e)tan erabiltzen zen hausnarketa egin daiteke; izan ere, lekua, idazlea, agintariak eta lekukoetako bat Hondarribikoak dira, baina eskatzailea baionarra den bitartean, Martikot Bergara lekukoa Hendaia ondoko Zurbenoako auzoa da.

(53) Hala, alde batetik “salmena” genuke eta, bestetik, irabazi edo “etekinak”. Azken kontzeptu honetarako, IRIXOA CORTÉS, I. eta PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M. “Abelbidetik Zaborrera...”, aip. lan., 153 orr.

Etekin erdirako hitzarmen hauek oso arruntak eta ugariak dira notario-protokoloetan. Jatorria ere, nahiko antzinakoa dela ematen du, adibideak XV. mende erdialdetik baitatzo, gutxienez. Lerrerik nagusienetan aziendari lotuak agertzen dira, baina beste esparruetara hedatu egin ziren, hala nola, sagastien ustiapenera. Egile batzuen arabera, negozioak bideratzeko modu honen gainbehera XVI. mende amaieran hasi zen. Ald. MUGARTEGUI EGUÍA, I. *Propietarios, cercamientos y fábricas en Gipuzkoa (1500-1880)*, Donostia 2012, Gipuzkoako Foru Aldundia, 5-6 eta 61-65 orr.; IRIJOA CORTÉS, I. “Los negocios de la élite de Oñati en la segunda mitad del siglo XV: el caso de Pedro López de Eleazarraga, vasallo del rey (1466-1494)”, IRIJOA CORTÉS, I., GOICOLEA JULIÁN, Fco. J. eta GARCÍA FERNÁNDEZ, E. (arg.) *Mercaderes y financieros vascos y riojanos en Castilla y en Europa en el tránsito de la Edad Media a la Moderna*, Valladolid 2018, Castilla Ediciones, 104 orr. eta bertako 61 eta 62 oin-oharrak (81-125).

handiagoa hartzen du, eskritura batzuetan “la parte troncal” esaten baitzaio, hala nola, Albizturren, 1624an⁵⁴. Interpretazio honen arabera, zerbaiten hasiera litzateke, negozio baterako aurreneko pausoaren metafora; alegia, arku baten edo bobeda baten harroin okerra. Gerora, aziendari lotutako negozioei ez ezik, bestelakoak abian jartzeko oinarritzko dirukopurua litzateke, Ezkioko 1597ko adibidea ikusita ondorioztatu daitekeen moduan.

Non-noiz: Oñati, Albiztur eta Ezkioko adibideak lortu ditugu, gutxienez XV. mende erdialdetik aurrera, baina ziurrenik bide luze eta zabalagoa egin duen hitza izango da.

Adibideak:

- Oñatin, 1472ko ekainean Pedro Murgialdaik eta Pedro Lopez Eleazarragaren artean egindako etekinen erdirako hitzarmenean, non, Paskoalek, honakoa aitortzen duen: “*abía tomado e recebido (...), dos nobillas e una baca con su beserra a medias al pasto, segunt costumbre de la dicha tierra de Onate, para en seys annos cumplidos primeros siguientes (...)* apreçiadadas por salmen en dos mill e dosientos e çinquenta maravedis de la moneda castellana e obligó con sus bienes muebles e rayses, abidos e por aver, a poner buena guarda e dilligençia en el dicho ganado, asy en el pasto como en las otras cosas

---

(54) Zehazki, urte hartako apirilaren 8an egin zen Migel Azarola erretorearen testamentuan (AGG-GAO PT837, 67 au.-80 at): “...*tengo tres caueças de vacas, vna mayor y dos crías suyas, dado a medias a Juanes de Yrarcual, mi sobrino, por doce ducados y medio (...). Digo que el tronco principal es mio propio y las ganancias, a medias. (...) Yten, así bien tengo otras tres caueças de bacas a medias con Sebastián de Amunarro, vezino de la villa de Usurbill (...) estimados en veynte e un ducados, y el tronco principal es mio propio y la ganancia de d’ellas [sic], a medias (...)* Yten digo que, así bien, tengo en la dicha mi casa de Açarola, en poder de Juanes de Arandia, inquilino d’ella, que son (...) [hainbat abelgorri aipatzen ditu] (...) que están estimados çinquenta y tres ducados y medio. El tronco principal d’ellas es propio y las ganancias, a medias” (Ibidem, 74 au.-at. folioak). Beste horrenbeste azaltzen da Azarolaren beraren ondasunen inbentarioan, apirilaren 12an, abereekiko tratuen atalean, etekin erdiko elkartean aipamen batzuen barruan: “... *siete caueças de bacas que el dicho rector dexó a medias en la casa de Açarola con Juanes de Arandia, su casero, a medias, que el tronco principal d’ellas, que fue cuarenta y tres ducados y medio, es propio del dicho rector, y las ganancias y mejorias, a medias*” (Ibidem, 99 at. folioak; inbentarioa 91 au.-105 at. folioetan).

*neçesarias, e a le dar e pagar asy el salmen como lo que el dicho ganado mejorarare...*⁵⁵.

- Oñatin, 1478ko otsailean, Martin Gasteasorok Pedro Lopez Eleazarrengandik honakoa jasotzen du: “*novilla e nobillo a media ganancia, para de oy en los seys annos complidos primeros venideros, apreçiadados en mill e quatrocientos maravedis, los quales pusieron por salmen*”⁵⁶.
- Ezkion, 1597ko martxoaren 10ean, Martin Saletetik hainbat abelgorri etekinen erdira hartzen ditu,; “*...que había tomado y recibido del dicho Martin de Salete [hainbat abelgorri aipatzen ditu] (...) a media ganancia y pérdida, apreçiadados todos ellos por anbas partes en quarenta y ocho ducados, por tiempo y espacio de çinco años (...) Yten dixo el dicho Pedro [de Arana] que él abía tomado y reçiuido y el dicho Martín de Salete, dos ducados prestados de salmen, para durante los dichos çinco años, de los quales dichos ganados y de los dichos dos ducados prestados el dicho Pedro de Arana se daua y dio por contento*”⁵⁷.

SARDE

Deskribapena: Kandela mota bat, XVIII. mende hasiera arte egiten zena. Topatu dugun ingurumarian zorteko gara, hitz horrekin batera euskarazko kontzeptu gehiago azaltzen baitira bestelako kandela motak identifikatzeko. Dakigula, orain arte jaso gabeko kontzeptuak dira baina lehen begiratuan izenek beraien logika dute; bai, behintzat, sarde hitza bifurkazio, banatze edo adarkatzea esan nahi duela aintzat hartuz. Hala,

---

(55) AHPG-GPAH, 9/8,7, A foliazioa, 11 at. folioa. Ald. *Ibidem*, 3 au. folioa, non, 1468ko otsailean Paskoal Murgialdaik honako obligazio edo betebeharrak hartzen duen: “*para albergar e apaçentar e guardar el dicho ganado e a le dar buena cuenta con pago de todo ello e del salmen, segunt costumbre d’esta tierra*”. Beste hainbat adibide batzuetarako, ikus *Ibidem*, 20 at. (1476), 30 au. (1477 urtea, non, hitza hainbatetan aipatzen den), 32 au. (1478) edo 33 au. (1479), 36 au.-at. (1481 urtea, hemen ere hitza hainbatetan azalduz) eta abar. Dokumentua honako lanean argitaratu zen: IRIJOA CORTÉS, I., GOICOLEA JULIÁN, Fco. J. eta GARCÍA FERNÁNDEZ, E. (arg.), aip. lan., eranskin dokumentala, 1; aipatutako erreferentziak 192-193, 214, 236, 257, 263, 266 eta 272-274 orrialdeetan daude.

(56) AHPG-GPAH, 9/8,7, A foliazioa, 31 at. folioa. Ikus, baita ere, IRIJOA CORTÉS, I.; GOICOLEA JULIÁN, Fco. J.; eta GARCÍA FERNÁNDEZ, E. (arg.), aip. lan., 261 orr.

(57) Ikus AHPG-GPAH 1/3992, 45 at.-46 au. folioak, bereziki lehenengoa.

XVIII. mende hasiera arte egiten ziren kandela desberdinen ingurukoak aipatzen direnean, hiru mota aipatzen dira: lehenengoa, “porrontxa” ize-nekoa, kandela zatar eta lodia, forma eskasekoa; bigarrena, “sardea” (bi metxa edo mukuduna), eta, azkenik, “lauzigorrekoa” (lau metxakoa).

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mendeko lehen hamarkadetan (eta lehenago?).

- 1734ko abenduaren 23an Oiartzungo udalbatzak hartutako erabakia, pisatzeko pisu berria egiteko, non XVIII. hasiera arte kandelak egiteko ohiturari lotutako kontuak azaltzen diren, mota desberdinak aipatuz: *“Las velas que de ordinario se ofrecían en la yglesia heran en tres géneros: vnas, de vn pábilo; otras, de dos pábilos y las terceras, de quatro pábilos. De las de vn pábilo vsaban para oficios extraños las personas que tenían cargo de vnos solos funerales. De las de dos pábilos, la que tenían cargo de dos funerales y también las que asistían por respecto de vecindad o amistad. Y de las de quatro, las que asistían por parentesco o amistad mui particular. (...) de dos pábilos, que llamaban ‘sardeas’ (...) las velas de ‘porroncha’ eran vnos cuerpos tan bastos (...) que ni tienen medida ni pesso cierto más que el que las daba el arbitrio de las que las hazían (...) y no haviendo en el montón (sardeas) tan crecidas y lúcidas (...) se partían otras velas de espera superior, que llamaban ‘lauzigorrecoas’...”*⁵⁸.

SUDIRU / SUDIRUKO

Deskribapena: Ezezaguna bezain interesgarria, hitz honek Gipuzkoako Probintziaren egituraketa politiko-fiskalaren ardatz nagusiari egiten dio erreferentzia, hots, su edo “foguera” delakoei, honen inguruan argi ematen lagun diezagukelarik⁵⁹. Hitz jator askoa dugu eta hala, Euskal Herriko Historiari buruzko euskarazko hiztegi terminologikoarentzako ekarpen handia delakoan gaude. Gure kasuan, Probintziako gastu-sutenei aurre egiten zitzaien pertsona edo etxeei “sudirukoak”

---

(58) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-33-1, 228 au. folioa (224 au.-234 at.).

(59) Uneren batean, Probintziako Batzar Nagusietan egiten diren banaketak udal-ondasunen kargu daudela aipatzen da, hala nola, iturri bezala darabilgun auzian aukeratutako galdetegiaren VII. galderan: *“que los gastos de la foguera e repartimiento probinçial se suele (...) pagar en la dicha vniuersidad [Berastegi] y en la probinçia de Guipúzcoa de los propios de las dichas vniuersidades e no de los particulares”* (AGS. Consejo Real, 383-1, foliatu gabe).

deitzen zitzaien. Juridikoki ez ziren nolanhiko etxeak, herriaren hierarkia politikoaren gorenean baitzeuden, udal-ondasunez gozatzeko eta kargu politikoetan hautatuak izateko eskubidea zutelarik; modu hone-tan, “udal(batza)-auzo”, “vecino concejante” edo “buru osokoa / cabeza entera” delakoaren sinonimotzat har daitezke⁶⁰.

Non-noiz: Elduain-Berastegin, XVI. mende erdialdean.

Adibideak⁶¹:

- “...de tiempo ynmemorial a esta parte, en la dicha vniuersidad de Elduayen a abido e de presente ay dos maneras de casas: las vnas, casas senaladas de foguera, que se llaman en bascuence ‘sudiruco-esseac’, y otras casas de fuera de no foguera, como de presente ay en la vniuersidad treynta e nuebe casas de foguera [eta sudiruko etxeek] han contribuido e contribuyen en los gastos e repartimientos pro-biñciales (...) y lo mismo en los gastos y neçesidades particulares de la dicha vniuersidad, sin cargo de las otras casas que no son de la dicha foguera”.
- “los dichos partes contrarias no contribuyen en la foguera prouinçial ni en los otros gastos ny son vezinos e personas de foguera que llaman en la dicha vniuersidad ‘sudirucoac’, ellos ni sus casas, y en la dicha vniuersidad de Verastegui de tiempo inmemorial a esta parte ha auido y ay nobenta e siete casas de foguera e ‘sudirua’, las quales gozan de ofiçios públicos y de las rentas e propios de la dicha vniuersidad, y no los otros vecinos, que no son del número e foguera, y la dicha vniuer-siad e casas de foguera tienen facultad de admitir, tomar y resçeuir en su colegio e compañía de las dichas casas de foguera al vezino que

---

(60) Aurkezten ditugun adibideetan, sudirukotzat beraien burua dutenek, honakoa frogatu nahi zuten: “si (...) son naturales y veçinos de la dicha vniuersidad de Verastegui y oregonarios y moradores d’ella e como tales tienen sus casas de morada y familia yazienda, ellos y sus pasados, de quien tienen título (...) por ser tales veçinos e naturales e oregonarios (...) suelen e acostunbran haser sus ayuntamientos en vno con los otros veçinos del dicho conçejo e del dicho tiempo inmemorial acá suelen y an sido admitidos en los dichos sus ayuntamientos y así bien suelen y acostunbran comer las hierbas y beber las agoas con sus ganados, según e como los otros veçinos...”.

(61) Guztiak honako erreferentziatik atera ditugu: AGS. Consejo Real, 383-1. Bertan, 1553-1554 arteko auzi bat gordetzen da, Berastegi eta Elduaingo zenbait auzok beraien udalbatzen aurka jarritakoa, udal-auzo (edo sudiruko) moduan onartu nahi ez dituztelako.

quisieren con su casa, y así bien le hechar y espeler, y en tal vso e costumbre e posesión vel casi longissima ha estado la dicha vniuersidad”.

- *“porque los dichos partes contrarias no contribuyendo en la foguera prinçipal ni en los otros gastos ni son vezinos e personas de foguera a que llaman en la dicha vnibersidad ‘sudiruoc’, ellos ni sus casas, y en la dicha vnibersidad d’Elduaen de tiempo ynmemorial a esta parte ha avido y ay treynta e nueve casas de foguera e ‘sudirua’, contadas e numeradas por tales, las quales gozan en los ofiçios públicos y en las rentas e propios de la dicha vnibersidad, que son dichas también cabeça entera o de foguera entera, y no las otras casas e veçinos que no son de la dicha calidad, cantidad e número de foguera e cabeça entera, y las dichas vnibersidad y cassa de foguera tienen facultad de admitir e rreçibir en su colegio e compañía de las dichas casas de foguera e cabeça entera al vezino que quisiere con su casa y así bien de le hechar y espeler...”.*

TINTIN

Deskribapena: Mihise mota bat.

Non-noiz: Errenterian, XVII. mendearen bigarren erdialdean.

Adibidea:

- 1670eko uztailean, Maria Perez Larraburukoa zenaren ondasunen inbentarioan: “*Yten, lienço [sic] llamado tintina*”⁶².

UGALDE/UHALDE

Deskribapena: Gontza edo partadera, alegia, lehioko edo ateari irekitzeko eta ixteko erro lana egiten duten piezak. “Uhalde” hitzak konposatua ematen du: uhal+alde. Orotarikoak “uhal” hitza, 1636ko aipamen batean, “atearen erroak” adierazteko modua du. Beraz, “uhalak” esan beharrean “uhaldeak” (ugaldeak) esanahi berarekin dago.

Non-noiz: Ezkion eta Gabirian, XVIII. mendearen azken laurdenean.

---

(62) AHPG-GPAH, 3/2382, A foliazioa, 122 at. folioa (1670 urtea).

Adibidea:

- 1776an, Ezkio eta Gabiriako Arruaga eta Iribarren etxeak berreraikitzeke egindako hargintza- eta zurgintza-lanen azterketan, Domingo Egaña errementari-maisuak gauzatutakoan artean, honako hauek irakur ditzakegu: “*Ydem, por cinco pares de ugaldes, cada par a tres reales...*”; “*Ydem, quatro pares de ugaldes para clavar la puerta, de a 3 reales cada par*”; “*Ydem, por otros dos pares de ugaldes para clavar la ventana a dos diez y ochenos cada para...*”; “*Ydem, por un par de ugaldes para la puerta...*”; “*Ydem, por otros tres pares de ugaldes para clavar la puerta...*”; “*Ydem, por otros dos pares de ugaldes...*”⁶³-

URTILTZE

Deskribapena: Oholak, latak edo ursak josteko iltzeak. Agian “ur” erro hori “urratu” aditzarekin lotu beharko litzateke⁶⁴. Burdinoletako hitzekin esan dugun bezala, iltzeen munduarekin ere saiakera berezia egin behar dela sumatzen dugu. Batetik, iltze edo giltze berak izen bat baino gehiago izan dezakeelako eta, bestetik, tokitik tokira aldaerak ager daitezkeelako. Horrez gain, badakigu iltze kontutan arotzak ez duela zurginak bezala jokatzeko, ezta perragileak edo zapatariak bezala ere; ondorioz, zaila da denak ados egotea, hala nola, luzera, txortena, burua eta pisua kontzeptuetan. Horren lekuko dira azaltzen zaizkigun izen ugariak: alfajia-iltze, barrote-iltze, bastagin-iltze, entenga, eskora-iltze, ganbara-iltze, gurdi-iltze, kabila, kabilote, lata-iltze, perra-iltzea edota zerroliltze.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1740ko irailean Oiartzungo udalbatzak Manuel Seini ordainketa egiteko emandako agindua, hainbat lan egiteagatik zor zaiona emateko.

(63) Euskadiko Artxibo Historikoa. Archivo de la Casa de Colmenares de Licona. Anduaga-Aramburu Saila, 14. sorta, 25. dokumentua, foliatu gabe, “*Obras de Arruaga, en Gaviria, y de Yribarren, en Ezquioga*” izenburua duen koadernotxoan.

(64) Ursa hitzari dagokionez, Antton Mari Mitxelenak Goizuetako burdinolei eskainitako liburuan zenbait adibide jasotzen ditu. Guk, geure aldetik ere, beste hainbat topatu ditugu, XVII-XVIII. mendeetako Alegiari lotutako dokumentuetan, hala nola, AGG-GAO, PT3122, 95 au.-97 at. folioetan (1720 urtea) edota AGG-GAO, COLC12030, 189 at. folioan (1727 urtea).

Lan horien artean daude Olaberria burdinoletan egindako arotzeria-lanak, non, teilaberritzea egiterakoan, “urtitze” izeneko ehun iltze darabilzkie: *“ha entrado veinte y tres jornales de carpinteros en retejar las herrerías maior y menor de Olaberria, ochenta codos de ripia aserrada y cien clabos del que llaman yrthitzea en lo mismo...”*⁶⁵.

ZEHARMAILUETA

Deskribapena: Burdingintza edo errementari-lan mota bat, mailuarekin burutzen zena eta, ditugun datuekin, ferragintzara lotua. Antton Mari Mitxelenak adierazi digunez, *“Zeharrolako mailuari esaten zitzaion zeharmailu. Totxo haundia kuadradillo, xafla eta hainbat neurritara ekartzen zuten. Ondoren burni pieza horiekin era askotako produktuak egiten ziren. Beraz, burdinola haundia bazen, hiru mailu izan zitzakeen: agoa totxo bihurtzen zuen mailu haundia; totxo hori neurri zehatzetara ekartzen zuen erdiko mailua edo zeharmailua; eta produktu ezberdinak gauzaten zituen mailu txikia. Mailu haundiak 350/400 kilo izan zitekeen eta txikiak, 40/50 kilo”*. Beraz, agoako totxoa hartu eta forma jakinetara bihurtzen zuen langilea zen “zeharmailueta” kontuetan aritzen zena. Beste era batera esanda, totxo bat txikiagotzen zuena, burdin-langai ugariak sortuz.

Non-noiz: Elgoibarren eta Deba-Itziarren, XVI. mendearen bigarren erdialdean.

Adibideak:

- 1549ko martxoaren 10eko hitzarmena, Migel La Plazak Pedro Joareztirekin eta bere fidatzaile Martin Zuloeta aitzogilearekin egindakoa, guztiak Elgoibarko auzoak, Migelek eta Jakue Aberainek Ubitarten eraiki duten errementerian Pedro zeharmailueta izeneko mailukatze-lanetan aritu dadin: *“trabajará e servirá en la herremería qu’el dicho Miguel e Jacue de Averayn han fecho en Huvitarte, en el martillar que llaman çearmallueta, cada día de labor de cada semana, en las oras e tiempos que en la dicha herremería fuere menester hazer çearmallueta para hazer herraduras de vestias y herraje, por*

---

(65) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-39-1, 247 au.-at. folioak.

*presçio e salario e jornal de diez maravedís por cada día de labor que asy el dicho Pedro trabaje en el dicho trabajar de çearmallueta...*⁶⁶.

- 1571ko otsailaren 4an, Itziarren, Domingo Etxanizek Domingo Etxaberen alde egindako obligazioa, biak Debako auzoak, azken honen etxeko sutegietan beste ferragile-ofizialekin lan egiteko, zertan eta: “*de mulatero, en seruiçio de su casa, e a trabajar con los ofiçiales de hazer erraje en las fragoas que el dicho Domingo [Etxabek] tiene en su casa, a çearmallueta*”⁶⁷.

---

(66) AHPG-GPAH, 1/1180, 36 at.-37 au. folioak.

(67) AHPG-GPAH, 2/1913, 13 at. folioa. Debako protokolek Etxaberen sutegien jardunaren inguruan datu ugari ematen dituzte, horietan jarduteko burutu ziren lan-hitzarmenei esker. Lerrorik nagusienetan, ferragintzari lotutako ofizialak dira, zanpatzaileak bereziki.